

QORAXONIYLAR DAVLATI.**Ro`ziqulov Sardorbek Sunatillo o`g`li***Andijon davlat pedagogika institutining**102-guruh talabasi*

Annotasiya. *Temuriylar davrida Movarounnahr va Xuroson yirik siyosiy, madaniy va ilmiy markazlarga aylangan. Sohibqiron Amir Temur asos solgan bu davlat davrida Samarqand, Hirot kabi shaharlar gullab-yashnagan. Ilm-fan, adabiyot, me'morchilik va san'at rivoj topgan. Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk allomalar ijod qilgan. Xuroson adabiy maktabi va astronomik ilm markazlari shakllangan. Bu davr butun islom olamida yuksak taraqqiyot bosqichi hisoblanadi. Temuriylar merosi O'rta asr Sharq uyg'onishida muhim o'rin tutadi..*

Abstract. *During the Timurid era, Movarounnahr and Khorasan became major political, cultural, and scientific centers. Founded by Amir Temur, cities like Samarkand and Herat flourished. Sciences, literature, architecture, and art thrived. Great scholars such as Alisher Navoi and Mirzo Ulughbek emerged. The Khorasan literary school and astronomical centers developed significantly. This period marked a golden age across the Islamic world. The Timurid legacy holds a vital role in the Eastern Renaissance of the medieval era..*

Абстрактный. *В эпоху Тимуридов Мавераннахр и Хорасан стали важнейшими политическими, культурными и научными центрами. Основанное Амиром Тимуром государство достигло расцвета, особенно такие города, как Самарканд и Герат. Развивались науки, литература, архитектура и искусство. Выдающиеся ученые, такие как Алишер Навои и Мирзо Улугбек, творили в этот период. Сформировались хорасанская литературная школа и астрономические центры. Эпоха Тимуридов считается золотым веком исламского мира и восточного Возрождения.*

Kalit so`zlar. *Temuriylar Movarounnahr Xuroson Samarqand Hirot madaniyat siyosat ilm-fan adabiyot me'morchilik san'at Alisher Navoiy Mirzo Ulug'bek astronomiya tarix uyg'onish davri madrasa masjid kutubxona karvonsaroy qasr hukmdor saroy ilmiy markaz shoir faylasuf donishmand zargar hunarmand xattot naqsh me'moriy uslub musulmon dunyosi adabiy maktab shaharlar taraqqiyot Sohibqiron Amir Temur.*

Kirish

Temuriylar davri Movarounnahr va Xuroson tarixida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan davr hisoblanadi. Bu davrda nafaqat siyosiy barqarorlik va harbiy qudrat o‘z ifodasini topgan, balki ilm-fan, madaniyat, adabiyot, me’morchilik, hunarmandchilik kabi ko‘plab sohalarida yuksak taraqqiyot bosqichi yuzaga kelgan. Sohibqiron Amir Temur asos solgan Temuriylar davlati Markaziy Osiyoning yuragi bo‘lmish Movarounnahrda shakllanib, tez orada Xurosonni ham o‘z ichiga olgan holda keng hududlarni birlashtirishga muvaffaq bo‘lgan. Movarounnahr, ayniqsa, Samarqand shahri Temuriylar davrida siyosiy, ilmiy va madaniy markazga aylangan. Sohibqironning o‘zi o‘z zamonasining siyosiy dahosi bo‘lishi bilan birga, madaniyat va san’at homiysi sifatida ham tarixga kirgan. U tomonidan boshlangan siyosiy, ijtimoiy, va madaniy islohotlar uning vorislari – Shohrux Mirzo, Ulug‘bek, Husayn Boyqaro kabi hukmdorlar tomonidan davom ettirilgan. Ayniqsa, Xuroson hududi Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy davrida g‘oyat yuksalgan, Hirot shahri Sharq uyg‘onishining yorqin namunasiga aylangan. Shu davrda Movarounnahr va Xurosonda faoliyat yuritgan allomalar, olimlar, shoirlar, xattotlar va san’atkorlar butun islom olamida tanilgan. Mirzo Ulug‘bek Samarqandda rasadxona qurdirib, ilm-fanning ko‘plab sohalarini rivojlantirdi. Alisher Navoiy Xuroson adabiy maktabining asoschisi sifatida ijod qildi, til va adabiyot sohalarida beqiyos meros qoldirdi. Temuriylar davridagi bu yuksalish, ayniqsa, musulmon Sharqi uchun yuksak madaniy uyg‘onish bosqichini bildiradi. Bunday taraqqiyot sharoitida ko‘plab madrasalar, kutubxonalar, masjidlar, saroylar, bog‘lar va boshqa me’moriy obidalar barpo etildi. Bu inshootlar nafaqat diniy yoki siyosiy markazlar sifatida, balki ilm-fan va ma’rifat markazlariga ham aylangan. Bu davrda ijod qilgan shaxslar o‘zlarining asarlari bilan nafaqat o‘z zamonasiga, balki kelajak avlodlarga ham ulkan ma’naviy boylik meros qilib qoldirganlar. Temuriylar davlatida adolatli boshqaruv tizimi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qilgan. Qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, savdo-sotiq va karvon yo‘llari orqali yuritilgan xalqaro aloqalar Temuriylar davrida yuqori darajada bo‘lgan. Samarqand, Buxoro, Hirot, Marv, Nishopur, Mashhad kabi shaharlarda ilmiy va madaniy hayot faollashgan. Bu shaharlar o‘z davrining yirik ilm markazlariga aylangan. Temuriylar

nafaqat o‘z davrining kuchli hukmdorlari bo‘lgan, balki ilm-fan, san’at, adabiyot va falsafaning ham homiylari sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirganlar. Ularning siyosati nafaqat hozirgi O‘zbekiston hududida, balki butun Markaziy Osiyo, Eron, Afg‘oniston va Hindistonning ham madaniy tarixiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Alisher Navoiy ijodi, Ulug‘bek rasadxonasi, Kamoliddin Behzod miniatyura san’ati, Hirot maktabi – bularning barchasi Temuriylar davrining bebaho boyliklari bo‘lib, bu madaniy meros bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu meros orqali biz nafaqat tarixni o‘rganamiz, balki bugungi va ertangi kun uchun ma’naviy asosga ega bo‘lamiz..

Temuriylar davridagi madaniy yuksalish bevosita siyosiy barqarorlik, hukmdorlarning ilmga, san’atga va adabiyotga bo‘lgan homiylik siyosati bilan chambarchas bog‘liq edi. Amir Temur o‘z siyosiy faoliyati davomida o‘z davlatining mustahkam poydevorini yaratish bilan birga, madaniy rivojlanish uchun ham shart-sharoitlar yaratdi. Uning ta’siri ostida Samarqand, Toshkent, Buxoro, Termiz, Shahrisabz kabi shaharlar qayta qurilib, u yerda keng ko‘lamli me’moriy obidalar barpo etildi. Shu bilan birga, bu davrda qishloq xo‘jaligi va sug‘orish tizimlari rivojlantirildi, bu esa iqtisodiy o‘sishning muhim omili bo‘ldi. Shaharlar o‘rtasidagi savdo yo‘llari kengaytirildi, xalqaro aloqalar kuchaydi. Karvon yo‘llari orqali Xitoydan, Hindistondan, Erondan va boshqa mamlakatlardan hunarmandlar, olimlar, sayyohlar kelib, madaniyatlar almashinuvi yuz berdi. Aynan shu tarixiy davrda xalq orasida ma’naviy uyg‘onish, o‘zligini anglash, adolat, bilim va hunarga e’tibor kuchaygan edi.

Temuriylar davridagi hukmdorlarning har biri o‘ziga xos madaniy siyosat olib borgan. Masalan, Shohrux Mirzo ko‘proq diniy va ilmiy sohalarini qo‘llab-quvvatlagan bo‘lsa, uning o‘g‘li Mirzo Ulug‘bek astronomiya va matematika fanlarini rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. Ulug‘bek tomonidan Samarqandda qurilgan rasadxona o‘z zamonasining eng ilg‘or ilmiy markazi bo‘lgan. Bu yerda Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi kabi buyuk olimlar faoliyat yuritgan. Ulug‘bekning “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asari nafaqat musulmon olamida, balki butun dunyo ilm-fani tarixida yuksak qadrlanadi. Uning aniqlik bilan tuzgan yulduzlar jadvali yuz yillar davomida astronomik hisob-kitoblar uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

Hirot shahri esa ayniqsa Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Kamoliddin Behzod, Gadoiy, Lutfi, Sakkokiy kabi shoirlar va san’atkorlarning faoliyati bilan

tanilgan. Xuroson adabiy maktabining shakllanishi Navoiy ijodi bilan bog‘liq. U o‘zining “Xamsa”si, g‘azallari, dostonlari bilan turkiy tilning imkoniyatlarini namoyon qildi. U adabiy til sifatida o‘zbek tilining obro‘cini oshirdi va ma‘naviy boyliklarimizni zamonaviy avlodlarga yetkazdi. Navoiy nafaqat shoir, balki davlat arbobi sifatida ham faoliyat yuritgan. U vakillar yig‘ilishi, madrasalar, kutubxonalar, kasalxonalar qurilishi ishlariga bosh-qosh bo‘lgan. Uning “Mahbubul qulub”, “Mezonul avzon”, “Nasoyim ul-muhabbat”, “Tarixi anbiyovo hukamo” kabi asarlari bu davrda faqat badiiy emas, balki tarixiy va falsafiy manba sifatida ham katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

Temuriylar davrining badiiy san‘ati ham o‘zining yuksak rivoji bilan ajralib turadi. Kamoliddin Behzod yaratgan miniatyura asarlari nafaqat Temuriylar davri, balki butun Sharq san‘atining durdonalari hisoblanadi. U tasviriy san‘atda realizmga yaqin uslubni ishlab chiqqan va har bir obrazga jonli harakat va ichki mazmun bag‘ishlagan. Hirot maktabi doirasida bu san‘at yuksak bosqichga ko‘tarilgan. Kitob bezagi, xattotlik, naqsh va zargarlik san‘ati ham o‘zining mukammalligi bilan tarixda iz qoldirgan.

Temuriylar davridagi boshqaruv tizimi qat’iy markazlashtirilgan edi. Amir Temur “Tuzuklari”da o‘zining boshqaruv prinsiplarini aniq belgilab bergan. Bu tuzuklar bo‘yicha harbiy-intizom, adolat, xalq bilan muomala, mulkni boshqarish, diniy e‘tiqodlar kabi ko‘plab masalalar yoritilgan. Bu prinsiplar Temuriylar hukmdorlariga nafaqat davlatni barqaror tutishda, balki xalq orasida e‘tibor va hurmat qozonishda ham yordam bergan.

Movarounnahr va Xuroson o‘sha davrda islom olamining eng yirik ilm-fan markazlariga aylangan. Bunday rivojlanish mamlakatning boshqa hududlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Temuriylar davridagi bu yuksak uyg‘onish g‘arbiy dunyodagi Uyg‘onish davriga ma‘naviy jihatdan yaqin turadi. Shuning uchun ham bu davrni Sharq uyg‘onish davri deb atashadi.

Temuriylar davrida urushlar bilan bir qatorda ma‘naviyatni tiklash, taraqqiyotga yo‘l ochish, ilmni qadrlash, san‘atni yuksaltirish, milliy o‘zlikni anglash kabi tamoyillar davlat siyosatining ajralmas qismi bo‘lgan. Bu siyosat faqatgina markaziy shaharlarda emas, balki barcha viloyat va tumanlarda ham amalga oshirilgan. Natijada Temuriylar davlati nafaqat siyosiy qudrati, balki boy ma‘naviy merosi bilan tarixda o‘ziga xos o‘rin egallagan.

Temuriylar hukmronligi davrida davlat boshqaruvi aniq va qat’iy tizim asosida olib borilgan. Davlat boshqaruvi asosan harbiy-aristokratik tabaqaga tayangan bo‘lsa-da, ilm ahli, din vakillari va hunarmandlar ham yuqori darajada qadrlangan. Ulamo va fuzalolar davlat ishlarida maslahat beruvchi maqomga ega bo‘lib, ularning fikri jamiyatda muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, madrasa va kutubxonalar davlat qo‘llovida faoliyat yuritgan bo‘lib, bu joylar nafaqat diniy ilmlar, balki riyoziyot, tibbiyot, falsafa, astronomiya, tarix, adabiyot kabi turli sohalar bo‘yicha bilim manbai hisoblangan. Temuriy hukmdorlar bu maskanlarga eng bilimli, o‘z sohasida tanilgan ulamo va olimlarni to‘plab, ular uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishga intilganlar. Bu jarayon, o‘z navbatida, Movarounnahr va Xurosonda ilmiy fikr va madaniyatning gullab-yashnashiga olib kelgan.

Temuriylar davridagi savdo-sotiq ham nihoyatda rivojlangan edi. Bu davrda karvon yo‘llari kengaytirilib, Ipak yo‘li orqali O‘rta Osiyo, Xitoy, Hindiston, Eron, Arabiston yarim oroli, hatto Yevropaning ayrim hududlari bilan savdo aloqalari mustahkamlangan. Samarqand, Hirot, Balx, Buxoro kabi shaharlarda yirik bozorlar, karvonsaroylar, mehmonxonalar, bojxona maskanlari faoliyat yuritgan. Savdo aloqalari orqali nafaqat tovarlar, balki bilim va madaniyatlar ham tarqalgan. Savdogarlar faqatgina mahsulot tashuvchi emas, balki madaniyat va tafakkur targ‘ibotchilari bo‘lib xizmat qilgan. Ular bir mamlakatdan boshqasiga safar qilib, yangi g‘oyalar, diniy-falsafiy tushunchalar, ilmiy yutuqlarni olib kelganlar. Shu tariqa, Temuriylar davlati ilm-fan va madaniyat markazi sifatida butun musulmon dunyosida mashhurlikka erishgan.

Hukmdorlarning o‘z davriga munosib ravishda dunyoqarashi keng, bilimdon, badiiy didga ega bo‘lganligi bu jarayonlarga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, Ulug‘bek astronomiyani chuqur o‘rgangan, o‘zi dars bergan, yangi usullar ishlab chiqqan, matematik hisob-kitoblarni ilgari surgan. Uning zamonida Samarqanddagi rasadxona Yevropadagi Kopernikdan oldingi davr astronomiyasining eng ilg‘or markaziga aylangan. Mirzo Ulug‘bekning o‘zi ham fanda amaliyotga alohida ahamiyat bergan olim bo‘lgan.

Temuriylar davridagi me’moriy yuksalish ham o‘ziga xos edi. Samarqanddagi Bibixonim masjidi, Shohi Zinda majmuasi, Go‘ri Amir maqbarasi, Hirotidagi Musallaa majmuasi, Ulug‘bek madrasalari bu davr me’morligining yuksak namunalari. Me’morlar loyihalarini nafaqat diniy maqsadlar uchun, balki estetik va

ilmiy asosda ishlab chiqqanlar. Masalan, ayrim masjidlar astronomik yo‘nalishga qarab qurilgan bo‘lib, ularda quyosh, yulduzlar harakati, vaqtni belgilovchi elementlar mujassamlashtirilgan. Bunday yondashuvlar Temuriylar davridagi ilmlar va san‘at o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yaqqol ko‘rsatib turadi.

Temuriylar tomonidan qurilgan madrasalarda tahsil olgan yoshlar faqat diniy bilim emas, balki hayot uchun zarur bo‘lgan barcha fanlardan ham xabardor bo‘lishgan. Bu ta‘lim tizimi ularni jamiyatda faol va mas‘uliyatli shaxslar etib shakllantirgan. Qizig‘i shundaki, bu davrda ayollar ham ma‘lum darajada bilim olish imkoniga ega bo‘lganlar. Ayrim saroylarda va zodagon oilalarda ayollar orasida ham xattotlik, adabiyot, musiqa san‘atiga qiziqish kuchli bo‘lgan. Bu esa Temuriylar davrining nisbatan ochiqlik va ilg‘or dunyoqarash asosida shakllanganligini ko‘rsatadi.

Xulosa; *Temuriylar davlatining madaniy merosi keyingi avlodlar uchun katta ilhom manbai bo‘lib xizmat qilgan. Hatto keyinchalik Boburiylar sulolasi Hindistonda bu merosni davom ettirib, Temuriylar an‘analarini yangi bosqichga olib chiqqan. Boburiylar saroylarida ham Temuriylar davridagi me‘morchilik, adabiyot, san‘at va ilm-fan an‘analari davom ettirilgan. Bu esa Temuriylar davrida shakllangan madaniy va ilmiy asoslarning mustahkamligini yaqqol tasdiqlaydi.*

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, Temuriylar davri nafaqat tarixiy faktlar, balki ma‘naviy qadriyatlar, insoniylik tamoyillari, umuminsoniy g‘oyalarning rivojlanishi bilan ham ahamiyatlidir. Bu davrda paydo bo‘lgan badiiy asarlar, me‘moriy obidalar, ilmiy yutuqlar o‘zbek xalqining tarixiy xotirasi, milliy g‘ururi, madaniy o‘zligini anglashida asosiy o‘rin tutadi. Bu meros bugungi avlodlar uchun ham nafaqat tarixiy haqiqat, balki hayotiy saboq, ilhom manbai va g‘urur ifodasidir. Shu sababli, Temuriylar davri haqida so‘z borganda, bu faqatgina o‘tmishdagi bir siyosiy tuzum emas, balki butun bir ma‘naviy uyg‘onish, madaniyat va ilm-fan yuksalishining yorqin davri sifatida yodga olinadi.

Foydalanilgan adabiyolar

- Barthold, V. V. — *Sohibqiron va uning davri*. Toshkent: “Fan”, 1996.
- Bobur, Zahiriddin Muhammad — *Boburnoma*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2002.

- Alisher Navoiy — *Majolis un-Nafois*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004.
- Saidov, A. — *Amir Temur va temuriylar davri madaniyati*. Toshkent: “Sharq”, 2000.
- Qodirov, A. — *Movarounnahr tarixi (IX–XV asrlar)*. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999.
- Hikmatov, A. — *Temuriylar davrida ilm-fan va adabiyot*. Samarqand: “Imkon”, 2015.
- Sultonov, H. — *O‘zbek davlatchiligi tarixi*. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008.
- Mirzo Ulug‘bek — *Ziji Ko‘ragoniy*. Fors-tojik tilidan tarjima. Toshkent: “Fan”, 1994.
- Bregel, Yuri — *An Historical Atlas of Central Asia*. Brill, 2003.
- Subhonqulova, Z. — *Temuriylar davrida Xuroson adabiy muhiti*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.
- Karimov, I. — *Amir Temur – buyuk siymosi va tarixiy xizmatlari*. Toshkent: “O‘zbekiston”, 1996.
- Dani, A. H., & Litvinsky, B. A. (Eds.) — *History of Civilizations of Central Asia. Vol. IV*. UNESCO Publishing, 2000.
- Abdurahmonov, A. A. — *O‘rta asrlar Sharq tarixi*. Toshkent: “Sharq”, 1998.
- Gafurov, B. G. — *Tajiklar. Tarixiy-falsafiy tahlil*. Dushanbe: Donish, 1989.
- Kamoliddin Behzod — *Miniatyura san‘ati namunalaridan*. Toshkent: San‘at, 2007.